

Barber van de Pol

Columns

Barber van de Pol (1944), Martinus Nijhoffprijs 1975, is bekend als vertaalster van onder anderen Jorge Luis Borges (Fantastische verhalen, El Aleph), Julio Cortázar, Cervantes en Melville. Haar vertaling van Don Quichot (1997), uitgegeven door Atheneum-Polak & Van Gennep, was een groot succes. Daarnaast publiceert ze verhalen en essays. De hier verzamelde columns zijn afkomstig uit De Groene Amsterdammer (2010).

Columns

Botox

De bemoeizucht van de mens is grenzeloos. Je kunt als vrouw geen rok kopen, gewoon omdat je een nieuwe nodig hebt en dat hij ook leuk is alla, of er is wel iemand die de stof met twee vingers op kwaliteit beproeft en je bij wijze van spreken weer uitkleedt. Soms wordt er goedkeurend gehumd.

‘Heb ik allang,’ zeg ik altijd, of: ‘Tweedehands hoor.’

Oud heeft zijn gezag bevochten; dat gun ik het oude.

Er is maar één oud boek uit Nederland dat ze elders hier en daar kennen. ‘Huizinga,’ zei Borges, toen ik voor het eerst met hem sprak en hij natuurlijk over literatuur en vooral taal begon, want daar begon hij altijd over. En daarna: ‘Multatuli; *Max Havelaar*.’

Ik zou het wel uit mijn hoofd laten om zo’n zichzelf goed bedruipend oudje mee te tronen naar een winkel om hem in een moderne outfit te steken. Een ander mag niet denken dat die oude zijn tijd eigenlijk heeft gehad, want met een vlot lakje kan hij er nog best mee door; laten we hem tegen zichzelf beschermen.

Is dat liefde? Het is burgerlijke bemoeizucht. Het is ook gebrek aan vertrouwen in de jeugd of juist te veel vertrouwen in diezelfde jeugd. Die gaat echt niet een stokoud iemand ineens als eigentijds beschouwen omdat hij een eigentijdse jas aan heeft. Natuurlijk moet iets ouds zich steeds weer verbinden met de nieuwe omstandigheden en van daaruit blijven boeien, maar dan op intrinsieke krachten.

Het is uit bemoeizucht dat hertaler Gijsbert van Es een honderdvijftigjarige grijsaard, te weten Multatuli, met name zijn wrochtsel *Max Havelaar*, in nieuwe kleren heeft menen te moeten steken. En de oude waren superieur op een enkel ding na. Geef hem papieren zakdoekjes in plaats van die bacteriën verzamelende snotlap, doe die stropdas af, alhoewel, waar hebben we het over? Dit oudje is springlevend. Zijn jeugdigheid steekt glorieus af bij de ouwelijkheid of braafheid van veel hedendaagse schrijvers. Hij sprankelt en spartelt dat het een lust is, ook in zijn taal.

Van Es heeft de *Max Havelaar* hertaald. Multatuli is Multatuli nog wel, een goed boek krijg je niet stuk, maar hij is flink onder handen genomen. Er zijn knoesten en wratten weggehaald, alle rimpels zijn met

botox verzacht en met een toefje Clarins Baume Beauté Eclair straalt hij ons nu zacht tegemoet.

Het enige wat je deze schoonheidsspecialist moet nageven is dat hij niet tot piercings en tattoos is overgegaan. En woorden als ‘outfit’ of ‘kalt stellen’, die in het Nederlands nog niet uitgekristalliseerd zijn en die ik rustig gebruik, gebruikt hij niet. Zijn taal is akelig verwisselbaar, volgens de regels van de kunst van de schoonheidsspecialisten, die ook liefst iedereen hetzelfde maken.

Ik kijk naar bovenstaand stukje en huiver bij de gedachte wat Van Es ermee zou hebben gedaan, want ik ben weliswaar geen hondervijftig, maar zo jong als Van Es ben ik vast ook weer niet. Hij zou vast het eind hebben veranderd in ‘zijn uitgekristalliseerd’ in plaats van ‘uitgekristalliseerd zijn’. Ik weet hoe dat komt. Ooit schreef ik veel voor *NRC*. Mijn baas daar, K.L. Poll, had maar één strenge regel: hulpwerkwoorden gaan voorop. Van Es is *NRC*-medewerker. Zie de allereerste zin van het voorspel op de *Max Havelaar* (we zijn inmiddels aan het vergelijken geslagen). ‘... Barbartje vermoord heeft’ staat daar bij Multatuli. Dat moet andersom, oordeelt Van Es. En het moet ook ‘ben beschuldigd’ zijn in plaats van ‘beschuldigd ben’. Enzovoort.

Waarom eigenlijk? Het is een kwestie van intonatie en voorkeur. Er is meestal helemaal niets beters aan dat hulpwerkwoord voorop. Weg met die regel; doe zoiets met gevoel en beleid, zoals ook Multatuli dat deed. Je beledigt hem door hem op dit soort punten, waar hij zich trouwens graag over uitliet, te kapittelen.

‘Beproeft’ zou gesneuveld zijn, en ‘huist’, en ‘elders’, en waarschijnlijk vlak achter elkaar ‘te weten’ en ‘met name’, en zeker ‘wrochtsel’ (‘product?’) , misschien ‘superieur’ (‘prima?’) of ‘grijsaard’ (‘oude man’), je weet het niet bij Van Es, terwijl er minstens één alinea was weggezuiverd als irrelevant, want dat doet hij in zijn hertaling ook om de haverklap. Het aantal kleine en grote ingrepen dat hij per bladzijde pleegt loopt in de tientallen.

Er is iets voor te zeggen dat je ‘daar’ als voegwoord verandert in ‘omdat’ en ‘gij’ in ‘u’, zoals je ook de interpunctie deels aanpast aan de moderne maatstaven, anders leidt het maar af, maar dan houdt wat mij betreft de toegestane bemoeizucht in dit geval ongeveer op. Met die afwijkende interpunctie klopt het al niet eens meer, want hij paste die opzettelijk toe om niet gelikt over te komen. Je kunt net zo goed de stippeltjes bij Céline weghalen.

De rest van wat Van Es doet komt simpelweg neer op vervlakking en is niet te verdedigen vanuit de vermeende onbegrijpelijkheid van het origineel.

Hoezo moet 'Hoe heeft hij dat dan aangelegd' worden veranderd in 'Hoe heeft hij dat gedaan'? Hoezo 'Ik heb haar gevoed en gekleed en verzorgd' in 'Ik heb haar voedsel en kleding gegeven en ik heb haar verzorgd'? Hoezo 'Er zijn getuigen die verklaren zullen dat ik...' in 'Er zijn getuigen die kunnen verklaren dat ik...', en is dat wel hetzelfde? Hoezo 'Het is ongepast' in 'Het past niet' en opnieuw: is dat wel hetzelfde? Hoezo moet 'ergens van beschuldigd is' zo nodig 'van iets is beschuldigd' worden? Moest 'ge verzwart uw misdaad door uw eigenwaan' nu per se sneuvelen voor 'Je maakt je misdaad erger door je verwaandheid'? Nee, natuurlijk niet; het zijn stuk voor stuk onnodige veranderingen en meestal vervlakkingen.

Dit is maar één bladzijde en zo gaat het verder. Het hele boek straalt bemoeizucht uit en het resultaat is grote armoede. Goede en vaak nog gangbare woorden als 'terstond' of 'ondervinding', of uitdrukkingen als 'ergens deel van uitmaken' of 'er voor zorgen dat' of 'ergens toe dienen' of een zegswijze als een 'huis dat valt', zijn ontdaan van hun idiomatische sjeu en veranderd. Van Es beseft niet dat ieder geschrift ('boek') een organisch geheel is waar je niet ongestraft iets in kunt veranderen en dat ook de droogstoppelige muzikaliteit van onze makelaar in koffie van de Lauriergracht nauw luistert. Je moet als interpretator aanvoelen wat je speelruimte is, anders doe je maar wat onder het mom van dienstbaarheid. Taal is behalve betekenis ook heel erg toon of muziek, én, bij Multatuli, polemische visie.

Laat ik mezelf in de rede vallen. Het is een romantische voorstelling van zaken dat inhoud en vorm van een tekst samen een statische eenheid zouden vormen waar je niet aan mag komen. Daar zou ik ook nooit voor pleiten. Iedereen leest een tekst weer anders en we weten niet precies hoe de schrijver zijn tekst bedoeld heeft. Misschien zou hij blij zijn geweest met een opfrisbeurt; misschien komt die opfrisbeurt wel in de buurt van hoe hij het nu gedaan zou hebben. Misschien benadert die opfrisbeurt de *tijdloze* kwaliteit van een tekst beter dan de oorspronkelijke vorm dat doet; ik mag aannemen dat Van Es op z'n minst die illusie heeft gehad.

In de muziekpraktijk bestaat al jaren een felle richtingenstrijd tussen de zogenaamde authentieke vertolkers (die toch maar mooi vanuit hun eigen, hedendaagse interpretatie werken) en de minder bevindelijke, vrijmoedige vertolkers die natuurlijk net zo hard roepen dat wat zij doen precies is wat bijvoorbeeld Bach nu zou hebben gewild of bedoeld. Wie zal

zeggen wat juister is; kift maar voort, het maakt de praktijk gevarieerd, en vergelijken is een feest.

Niet lang geleden kwam Jan Rot met zijn modernisering van de teksten bij de Mattäus Passion, een modernisering die door sommigen bestempeld als verkrachting en door anderen als misschien wel datgene wat nodig was om weer zicht te hebben op de authentieke ervaring van destijds. Met dien verstande dat het toen om een gelegenheidsstuk ging en het intussen gaat om dé canon uit onze muziekpraktijk. Dezelfde richtingenstrijd deed zich voor bij de verschijning van de nieuwe Bijbelvertaling, toen menig een de oude vertalingen blijkbaar leek te vereren als Gods Woord Zelf. In *Welke taal spreekt de muziek?* (uitg. DAMON, 1995) laat muziekfilosoof Erik Heijermans zien welke filosofische, psychologische en cultuurhistorische gedachten meespelen bij de geestdrift of afkeer van Jan Rots zacht gezegd avontuurlijke onderneming.

Jan Rot gaat verder dan Van Es, maar hij is tenminste niet braaf. En ik moet hem nageven dat het piëtisme van Picander, Bachs vaste schrijver, wel eens een ontsluiting verdiende, al zijn er natuurlijk ook weer die vinden dat Rot niet eens aan dat Duits had mogen komen. Bach en Duits zijn niet los te koppelen, zeggen ze. Van Es' geval is heel anders. Hij maakte vlak Nederlands van spannend Nederlands. Waarom?

Wanneer is hertaling gerechtvaardigd? Per geval bekijken, zou ik zeggen, maar Multatuli is geen Hadewijch bij wie een hertaling ons wellicht gaat plezieren, als de hertaler tenminste de moed heeft echt te herscheppen. Bij Hadewijch vergeleken is Multatuli nauwelijks exotisch.

Hoe staan de Van Essen tegenover een archaïserende Nederlandse schrijver van nu, zoals Thomas Rosenboom? Kan die wel? Of een woordronken dichter, die oude liedjes door het huidige idioom klutst, wat op het eerste gezicht abacadabra oplevert: mag dat? Moet Bilderdijk niet alsnog getrimd? En al dat buitenlands dat op het moment het Nederlands binnenglipt: is dat niet te wild? Ik vrees dat puristen heimelijk hopen op taalcensuur. En zeg nu niet dat iedere redacteur een censor is. Redacteurs zijn eerste lezers; zij hebben te maken met teksten die hun definitieve vorm nog moeten krijgen.

Van Es' hertaling zou dus vooral bedoeld zijn voor de jeugd. Ach, de jeugd. Zou die hier mee gebaat zijn ('iets aan hebben')? Ik weet het niet, hoor, maar het lijkt me niet. Wat hier gebeurt is bij de wilde spinnen af ('niet goed'). Met bewerkers als Van Es zie je de Nederlandse taal verouderen waar je bij staat. De illusie dat het om een tijdloos boek gaat, dus ook om

een boek uit de tijd van de schrijver zelf, is met dit superneutrale Nederlands zoveel mogelijk weggenomen.

Alles mag, als het maar legaal is, en dan nog soms. Het gaat erom of iets overtuigt. Dat deze *Max Havelaar* een volwaardige, laat staan betere *Max Havelaar* zou zijn is niet vol te houden.

Je zult zien dat het een trend wordt, dat is het kwalijke ('erge'). We hebben hier nog een heleboel andere negentiende eeuwers die zogenaamd vanwege de verouderde taal niet bij de jeugd aanslaan. Eerlijk gezegd denk ik niet dat dat de reden van de impopulariteit van die negentiende eeuwers is. Lijkt mij eerder dat de meesten het niet goed doen omdat ze ons al heel lang weinig te zeggen hebben, hoe Marita Mathijssen ook op haar kop staat om ons het tegenovergestelde te doen geloven. Bij Multatuli is dat allemaal anders. Even blazen en het weinige stof op zijn *Max Havelaar* is eraf. Dat kan iedere lezer zelf wel, als hij wil.

Idee voor een clubje

Tacitus' *Historiën*, een kleine tweeduizend jaar oud, zijn opnieuw vertaald en het is goed gedaan, lees ik. Het gaat er bij Vincent Hunink gepast bloedig aan toe en de taal is kunstig gebleven. Ik klap bij voorbaat. Tacitus: dat was puzzelen, stukjes zin bij elkaar zoeken met behulp van de naamvallen en de werkwoordsvormen en de volgorde fatsoeneren tot Nederlands. Zo raar als Tacitus was kon je het niet houden, want het Nederlands is zelfs bij de rederijkers niet zo afwijkend van de spreektaal geweest.

Zijn Latijn vertalen was denksport voor de gymnasiast. Voor de muziek moest je bij Tacitus niet zijn, maar ik was verslaafd aan hem, misschien omdat ik kwam uit een gezin waar eindeloos werd gedamd en geschaakt. Wie weet hebben zijn *Annalen* een vertaler van me gemaakt.

Onlangs was er ophef over een voorstel om de proefvertaling Grieks en Latijn bij het eindexamen te laten vervallen; dit vanwege slechte resultaten. Dat zal dan in de lessen z'n weerslag hebben. Waar wordt een leerling dan nog gedwongen om goed te lezen? Vertalen is de opperste vorm van *close reading*. Het taalbesef wordt erdoor gescherpt en versoepeld.

Nu gebeurt dat net zo goed bij het vertalen uit een moderne taal. Ik was nog student toen ik eens een vertaalworkshop gaf op een lagere middelbare school van een type dat niet meer bestaat, een soort detailhandelsschool. De keuze was gevallen op *Slaughterhouse-Five* van

Kurt Vonnegut. Toen het gejoel was verstomd – het waren alleen maar jongens – rezen de ambities al gauw de pan uit. Dat is het leuke van vertalen, je doet het in je eigen taal, je laat je jouw oplossing niet zo makkelijk afpakken. Je kunt zelf Nederlands, ha! Iedere lectuur is een nieuwe schepping als je het zo bekijkt. Zoveel inzet als daar in Amersfoort ben ik als docente aan de universiteit nooit tegengekomen, tenminste niet bij een hele groep, al moet dat kunnen. Denk vanuit het Nederlands, is de les waar ik als juf altijd op uitkom.

Wat je bij vertalen meteen merkt is dat taal betekenis én muziek is. Frequentie (hoe vaak verdraagt een taal iets), herhaling en variatie, klankkleur en dissonantie: speelt allemaal een rol. Ook als de schrijver zich gortdroog uit is dat een muzikaal stijlkenmerk. Taal is van oorsprong bezwering of een vorm van muziek. Kijk hoe een kind de taal leert: het zingt.

In de Reve-biografie van Nop Maas staat iets dat hier aangehaald moet worden. De uitspraak komt van vader Van het Reve, die in een interview in 1971 zei: ‘Ik had eens aangenomen om sprookjes van Andersen te vertalen, maar ik had er eigenlijk niet zoveel tijd voor. Ik liet mijn jongens er ieder een doen, uit het Duits. Ze waren toen nog op de middelbare school. Gerard deed het beter. Karel had het heel precies vertaald, maar Gerard had het opnieuw geformuleerd, het herschreven. Het was origineel geworden.’

Dat is pikant. Van de twee is het Karel die allerlei stellings over vertalen zou gaan verkondigen. Hij stond bekend om de hem typerende komisch-benepen slogan: ‘Je moet vertalen wat er staat!’ Of iedereen verder op wou houden met zeuren.

Haalt je de koekoek dat een vertaler vertaalt wat er staat; het gaat erom: hoe brengt hij dat over in zijn eigen taal? Zelfs als er maar één ideëel beste lezing van een tekst bestaat, blijft de vraag hoe je die verwoordt. Talen zijn complex en ze verschillen onderling, om maar eens een paar dingen te noemen die de zaak op losse schroeven zetten. ‘Maar het stáát er,’ hoor je vaak van iemand die wordt bekritiseerd. Ja, maar het is geen Nederlands geworden. Overigens vind ik het juist wel weer leuk dat bepaalde letterlijke vertalingen uit het Engels – ‘zie je!’ (*see you*); ‘later!’ (*later*) – in het Nederlandse idioom lijken terecht te komen. Taal is nooit klaar en invloeden horen erbij. Maar dat letterlijk vertalen in het algemeen het beste zou zijn is een mythe en een gotspe.

Ik pleit voor een nieuwe trend: de vertaalclub. Die kan er wel bij in een land vol koortjes en eet- en leesclubs. Je zoekt met elkaar een auteur, een die je bewondert, en vertaalt op gezette tijden een fragment Homerus, Tacitus, Vonnegut, Andersen, wie ook. Je staat te kijken wat er aan

discussie en verrassing loskomt. Deel van de lol is in dat je weer op school zit en nu vrijwillig. Zelf zit ik in een Erasmus-vertaalclubje; weer Latijn, dus. We zijn niet uit op publicatie, maar dat moet iedereen voor zich weten.

Een groep Leidse slavisten maakte eens onder leiding van Karel van het Reve een vertaling van zijn lievelingsauteur, Poesjkin. Je hoort soms nog hoe bijzonder dat was. Van het Reve ontving in 1979 ook vanwege die afglans de Martinus Nijhoff-prijs.

Moet het om de vijftig jaar over?

In Kunststof juichte Wouter van Oorschot over de nieuwe complete vertaling van Tsjechovs verhalen die zijn uitgeverij heeft uitgebracht. Tsjechov was geweldig! Zeker, maar waar waren de vertalers, die toch de aanleiding tot de vreugde vormden?

Ze werden niet genoemd, ook niet door hun uitgever, de ondankbare hond. Ik dacht dat iedereen er nu wel van doordrongen was dat vertalers vertolkers zijn zonder wie een bepaalde prestatie niet eens bestaat, net als zangers of acteurs. Goed of slecht gedaan, dat is een tweede. De naam van de vertolker noemen is wel het minste.

Ik neem aan dat Van Oorschot zijn vertalers goed vindt. Hij gaf namelijk nogal hoog op van de noodzaak van deze uitgave in het Nederlands. Wel zei hij iets wat zijn verzwegen compliment bij voorbaat temperde. Hij zei: na vijftig jaar is een vertaling gedateerd en moet het over. Zo werd de prestatie teruggebracht tot de noodzaak van de onderneming.

Altijd die vijftig jaar. Ik hoor dat heel vaak, wat misschien betekent dat het gewoon waar is, maar misschien ook dat men elkaar klakkeloos napraat.

Er werd een voorbeeld gegeven. Een boek, zei Van Oorschot, waarin de woorden 'saprísti' of 'sapperloot' staan, kan niet meer. Of de voorbeelden historisch waren of alleen bij wijze van spreken weet ik niet.

Ik geloof er hoe dan ook niets van. De enige vertaling van *Don Quichot* die ik ooit in een Duitse boekwinkel, in Kleve was dat, zag liggen, was van de hand van Ludwig von Tieck, een achttiende-eeuwer. Die was kennelijk nog steeds bruikbaar en genietbaar. Ik weet niet wat 'saprísti' of 'sapperloot' in het Duits is, maar die woorden stonden er vast in, en in ieder geval stonden ze op z'n Spaans in het oorspronkelijke Spaans, want het zijn

echte Sancho Panza-woorden, al heb ik ze geloof ik zelf niet gebruikt toen ik het boek in het Nederlands vertaalde.

Zijn ook schrijvers gedateerd wanneer ze oude of oubollige woorden gebruiken, neem Cervantes? En hoe zou je hem dan op het nu toesnijden? Die ridders van hem zijn denk ik OK. Die lijken met de belangstelling voor de middeleeuwen weer *hot*, maar al die in onbruik geraakte voorwerpen en gewoonten in dat boek, moet daarvan niet een gedeelte bij het vuil? Nee, en wel hierom: goede literatuur, jongens, meisjes, is meer dan een heldere boodschap of verhaallijn of een doorgeefluik van herkenbare taal.

We hebben bij ons een recent voorbeeld van wat ik maar lees-purisme noem. Het Nederlands van de *Max Havelaar* is aangepakt en ik las dat de bespreekster in NRC, uitgever van het boek, er veel lovende woorden voor over had. Sommige dingen hadden voor haar bij het oude mogen blijven, maar andere waren met succes *up to date* gemaakt en er waren ook terecht stukken uitgestoten (zei ze).

Daar ga je al: de een wil dit, de ander dat. Daar ben je het gelukkig zelden over eens en een boek staat boordevol woorden. Je kunt in een oud kinderboek het woord 'stoof' weghalen, maar er blijft altijd, in welke versie ook, heel veel duister voor de lezer, ook voor de volwassen lezer, al was het maar omdat je niet de associaties van een auteur hebt. Daarom lees je hem juist, omdat je uit je eigen hoofd wilt treden en nieuwsgierig bent naar het andere.

Het mag, daar niet van. Als de auteursrechten zijn verlopen mag alles met een boek, voor kinderen of voor toneel bewerken, op z'n kop zetten, verstrippen, annoteren, en dat kan veel moois opleveren, maar hertalen? Gun de lezer toch zijn eigen lezing. Dan snap hij maar eens iets niet, dan ergert hij zich maar eens, dan leert hij eens iets, of beseft hij dat tijden verschillen. Hertalen hoort bij een schoolse en fantasieloze leesinstelling, bij zaken als onnodige drempelverlaging en verkeerde democratie.

Laten we ter vergelijking de zang nemen. Wie kunnen er daar niet meer? Jussi Björling? Callas? Kathleen Ferrier? Hun opnames zijn allemaal de vijftig gepasseerd. Ach nee, die houden stand, al zullen er gelukkig steeds nieuwe vertolkers van hun repertoire komen.

Het is waar dat een Spanjaard of Rus nooit 'sapperloot' zal hebben gezegd. Kan de lezer geloven dat het in zekere zin om een tijdloos boek gaat, waarin de wereld van de schrijver en de zijne wonderwel bijeenkomen? Daar het om. Dat geldt voor vertalingen én voor oorspronkelijk werk, zoals dat van Multatuli. Die zou schik hebben gehad in de opfrissing, las ik. O ja?

Overigens twijfel ik er niet aan dat die nieuwe vertalers van Tsjechov het beter hebben gedaan dan hun voorgangers. Er wordt tegenwoordig om te beginnen zorgvuldiger vertaald, maar zo'n oordeel vel je per keer. Laat ik de namen noemen: Aai Prins, Anne Stoffel en Tom Eekman. De naam van de hertaler is Gijsbert van Es.

Verraders

Mag uit naam van de Betere Vertalerij alles? Ja. Als het resultaat maar zijn eigen logica heeft, als het maar iets goeds op zichzelf wordt, dan hebben wetten en geboden en ook zaken als de waarheid het nakijken. Wel hou je het origineel almaar in de gaten.

Ik zag aangekondigd dat Jan Kuijper binnenkort komt met vertalingen van Hadewijch, dertiende-eeuws en tijdloos mooi. In 1989 wijdde hij als dichter een 'Tombe' aan haar en in 2007 legde hij in *Revolver* al eens een proeve af als haar vertaler. Hij moet vrij te werk gaan om haar recht te doen, meldt hij nu alvast. Zie je wel: een vertaler moet een beetje verraad plegen, anders heb je geen creatieve armslag.

Natuurlijk denk ik aan mezelf. Ik vertaal op het moment poëzie van Borges en de meeste gedichten rijmen als een tierelier. Dat honoreer je, anders speel je het spel niet goed, maar je ziet de spaanders vallen. Hoe vrij wil ik zijn?

Het wordt nog moeilijker doordat bepaalde kernwoorden almaar terugkomen en die wil ik behouden. Ze staan om ze extra effect te geven bij voorkeur als rijmwoord aan het eind van een regel. 'Muerte' (dood) rijmt dan op 'suerte' (lot), 'espejo' (spiegel) op 'reflejo' (spiegeling), 'olvido' (vergetelheid) op een ander woord op '-ido'.

'Memoria' (geheugen) is ook zo'n Borges-woord. Ons geheugen filtert, anders zouden we radeloos zijn, net als Funes de Allesonthouder in een bekend verhaal van Borges. Het geheugen kan zelfs de toekomst bevatten, zeker als je als God alwetend bent, en zo is het in het gedicht *Everness*.

De eerste strofe luidt:

*'Sólo una cosa no hay. Es el olvido. / Dios, que salva el metal,
salva la escoria / y cifra en Su profética memoria / las lunas que
serán y las que han sido.'*

Daar hebben we de vergetelheid en het geheugen, vlak bij elkaar. De andere rijmwoorden zullen zich ook in het Nederlands naar die twee moeten voegen. ‘Escoria’ = metaalschuim, slakken; er staat dus letterlijk, ‘God Die het metaal redt, redt ook de slakken’.

Vervelend, die slakken. Je denkt aan beestjes en ze rijmen van geen kant op ‘geheugen’. En als ik ‘metaal’ en ‘slakken’ nu eens zinnebeeldig opvat en van metaal ‘waarheid’ maak en van slakken ‘leugen’? ‘God Die de waarheid redt, redt ook de leugen.’ Klinkt goed! Twintig keer lees ik het over en iets in me weigert om het te veranderen. Het is dat ‘leugen’ in het Spaans ‘mentira’ is en dus niet op ‘memoria’ rijmt, denk ik voortvarend; anders had Borges het ook vast zo gezegd. Ik sta op het punt bedrog van jewelste te plegen en het voelt perfect.

Of moet ik toch dat hele stomme rijm aan m’n laars lappen? Voor je het in de gaten hebt, krijg je rijmelarij, vol stoplappen en gewrongen constructies, en rijmelen mag alleen Sinterklaas. Met echte poëzie zou ik diens prestaties niet willen vergelijken. Ik kan me voorstellen waarom moderne dichters het rijm in de ban hebben gedaan of er oneerbiedig mee zijn gaan spelen, met omarming van de wansmaak. Jan Kuijper is een van onze weinige *wel* rijmende dichters van nu.

Hij vertaalde ruim twee jaar geleden *De jacht op de slaai* van Lewis Carroll, nonsenspoëzie; iets moeilijkers is er niet. Het is bij mijn weten nergens besproken. De vrijheden die hij neemt zijn enorm. Een regel als ‘He had different names for these’ wordt ‘Had de keus tussen tof en mies’, wat twee regels verderop op ‘Kaas-aan-een-spies’ rijmt. Toe maar! Zijn *Jacht* is één groot vertoon van vernuftige vertaalpret. En hij heeft gelijk: rijmende poëzie moet je koste wat het kost rijmend vertalen.

En nu dus Hadewijch. Ik vind het leuk als een schrijver of dichter zo concreet van zijn liefde voor een auteur getuigt, uit congenialiteit of bewondering of voor mijn part uit armoede. De prestatie hoeft niet per se beter te zijn dan bij iemand die niet zelf dicht of schrijft, maar het zit er wel in. Ik denk ook aan Nicolaas Matsiers fijne Carroll-vertalingen. Imme Dros, nog zo’n dubbeltalent, vertaalde in 1996 Hadewijchs *Visioenen*.

Wat gaat Kuijper met Hadewijch doen?

‘*Ay al es nu die winter cout / cort die daghe / ende die nachte langhe.*’

Ja, ik weet ook wel wat daar staat, maar hoe breng je dat even charmant over met behoud van de ongekunsteldheid.

Hij heeft dus vrijheid genomen. Gelukkig. De beste vertalers zijn inlevende verraders die de oorspronkelijke auteur niet afdoen met bleke aftreksels, maar het blijft een beetje steggelen, blinken over de rug van een ander.

Wat redt Borges' God nu, de slakken of de leugen? Ach, straks staat er heus wel wat en dat moet maar overtuigen. Ik ga intussen voort. Ik houd 'leugen' en 'geheugen' gewoon aan totdat de eerste kritische lezer of redacteur me een draai om de oren geeft.

Dire quasi la stessa cosa

Deze maand meldt de twijfel zich, of het nu is na een ongelooflijk concert met Martha Argerich of de tentoonstelling van Jan Vanriet in Antwerpen. Wie wordt er nu vertaler, een petieterige, oogkringenkwekende filoloog, en dat dertig jaar lang? Van muziek tintel je, je kunt tekenen; was die kant uitgegaan!

Niet dat het wat geworden was. De neiging om iets te veel te denken had het vrije kunstenaarschap vast verpest. Alsof je het trouwens voor het kiezen hebt, en zo slecht was het niet, enzovoort, maar het duurt lang deze keer voordat de redelijkheid weer een kansje krijgt.

Ik ben het vertalen even zat. Er moet weer eens wat anders, als die honderden gedichten van Borges eindelijk af zijn. Borges! En dan klagen?

Want dat moet er meteen bij gezegd: ik heb bijna nooit iets vertaald waar ik niet intens van hield. Het was uit liefde en eerder uit avontuurzucht dan uit gemak dat ik vertaalde, en vooral omdat het met sommigen uit andere tijden of culturen erg spannend verkeren is. Verkering wordt het vanzelf wanneer je andermans hoofd en hart vertegenwoordigt, *dire quasi la stessa cosa*, zoals Umberto Eco het in een van zijn titels uitdrukt. Bijna. Je kúnt niet je geliefde zijn. Je wordt van hem gescheiden door een filter van anders-zijn, in dit geval de andere taal. En toch zoek je de versmelting, in een magische poging.

Eco is een aanstekelijke denker over vertalen. Er zijn veel aantrekkelijke schrijvers en denkers die zich gefascineerd over vertalen hebben uitgesproken, om te beginnen ook Borges, die een van de

beroemdste vertaalverhalen op zijn naam heeft staan en beroemde vertaalesays.

Ach, eigenlijk waren dit weken vol montere bespiegelingen over de vertalerij; het zal de kater zijn. In Antwerpen moet ik modereren bij een vijfdaagse vertaalworkshop; er was van allerlei remarkabels omheen georganiseerd.

‘In de vertaalwetenschap zit alles,’ zegt iemand in de wandelgangen en ik voel dat hij het meent. Iemand anders heeft het over de vloeibare mentaliteit van de vertaler, zijn gedwongen lenigheid en sensitiviteit. Weer een ander, Cees Koster, zegt terecht dat een vertaler het proces begint als lezer en eindigt als auteur. Koster is een zinnige en scherpzinnige vertaaltheoreticus die tijdens zijn lezing graag zijn kennelijke vertaalbijbel, *Style in fiction* van Geoffrey Leech en Michael Short, aanhaalt.

Ik ben het verbluffend eens met zijn betoog en dan blijkt hoe praktijk en theorie elkaar soms versterken. In ieder geval ontmoeten ze elkaar nogal eens deze dagen. ‘Woorden zijn nooit vertaalbaar, teksten altijd,’ zegt Koster; je hebt de context nodig, zo is het.

Woorden op zich zijn niks. Nu ja, ze zijn klank en met elkaar muziek, en ze drukken, opnieuw met elkaar, een expliciet of latent wereldbeeld uit.

In Antwerpen zie ik een andere waarheid geïllustreerd. Als het goed is wordt een schrijver terwijl je hem vertaalt steeds beter, zoals iets dat goed is naarmate je het beter leert kennen almaar meer voor je wordt. Je kijkt via iets transparants in onmetelijk veel hoeken en kronkels en lagen, die er zo en niet anders moesten uitzien. Het geheel blijkt een labyrintisch kristal of een geometrisch uitwaaierende kosmos, een ‘onzalige chaos’, zou Borges zeggen. De unieke innerlijke logica grift zich in je.

Het is de ultieme lakmoesproef bij een schrijver: hoeveel *close reading* verdraagt hij? De vijf te vertalen bladzijden tijdens de workshops die ik als *native speaker* meeleid komen uit *De bewaker*, van Peter Terrin (het was een vertaalworkshop Nederlands - Spaans), maar nader lezend stuiten we steeds op logische of semantische vaagheden of onnauwkeurigheden, en dan bedoel ik echt niet de Vlaamse wendingen. En het is nog wel een vrij gesloten boek, eentje dat niet alle kanten opgaat, wat het in principe makkelijker had moeten maken. Niet zo erg? Dat weet ik zo net nog niet.

Mopperen met je cursisten, daar is niets aan, maar het was niet te voorkomen; zij begonnen, zal ik maar zeggen. Een redacteur had hier moeten waken. Welke vertaler de roman uiteindelijk ook gaat vertalen, hij zal de vrijheid moeten nemen om van alles te verbeteren, want onbedoelde

fouten laat je niet staan. Je bent loyaal aan de intenties van je auteur. Het zal je trouwens niet glad zitten om iemand 'door de deur' te laten lopen in een andere taal; een gefingeerd voorbeeld. En voetnoten betekenen, zoals Koster zegt, of was het Stefan Hertmans, die hield ook een lezing, zoveel als: 'Ik kom er niet uit.'

Dit is mijn laatste column hier, een in het teken van de twijfel. De belangrijkste onderwerpen over vertalen zijn het afgelopen jaar denk ik wel langsgekomen en voor toegespitste vertaalkritiek is een column te kort. Intussen lach ik weer een beetje. Ernst Janz (Doe Maar) gaat Bob Dylan vertalen! Uit liefde, neem ik aan. Het komt goed.